

VIRTUS

29 | 2022

Claartje Wesselink

Baronessen in Nederlandse kranten

Beeldvorming van de adel en zijn erfgoed in de twintigste eeuw*

182

Meer dan enige andere eeuw was de twintigste eeuw het tijdperk van de *Umwertung aller Werte*. Dat is zichtbaar op het terrein van de technologie, economie, religie, hygiëne en geneeskunde, maar zeker ook op dat van de sociale verhoudingen. Wie over dat laatste kunnen meepraten, zijn de ongeveer 11.000 edellieden die Nederland telt.¹ Hoewel de Nederlandse adel minder aan revolutionaire bewegingen is blootgesteld dan die in Duitsland of de voormalige Oostbloklanden, brokkelde ook zijn maatschappelijke status af in dit veelbewogen tijdperk.² Datzelfde geldt in letterlijke zin voor zijn traditionele bezit: een adellijke familie mét een kasteel of buitenplaats, iets wat al in de negentiende eeuw minder vanzelfsprekend was geworden, kwam in de twintigste eeuw nog minder voor. Veel buitenplaatsen werden verkocht of zelfs gesloopt omdat hun eigenaren het onderhoud niet meer konden betalen.³ En was het sowieso niet iets van het verleden, zo'n buitenplaats? Na de Tweede Wereldoorlog gold het – eufemistisch gezegd – als een dappere keuze om je als elitefamilie nog op je buiten

* Met dank aan Conrad Gietman, Hanneke Ronnes en Leon Wessels voor hun commentaren op conceptversies van dit artikel.

1 In 2011 woonden er 8459 edelen in Nederland. Ongeveer 2500 edellieden woonden op het moment van telling in het buitenland. Bron: www.adelinnederland.nl (laatst bezocht 14 november 2021).

2 I. Montijn, *Hoog geboren. 250 jaar adellijk leven in Nederland* (Amsterdam-Antwerpen, 2012), 57-59.

3 E. Storms-Smeets, 'Verloren erfgoed. De destructie van landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw', in: C. Gietman e.a., red., *Huis en habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (Hilversum, 2017), 408.

te blijven verschansen, tegen de stroom in doormodderend om de goederen te laten renderen.

In de laatste jaren van de twintigste eeuw kregen de Nederlandse adel en zijn erfgoed weer een positiever imago.⁴ Dit was mede het gevolg van een versterkte interesse in het nationale verleden, die weer een reactie was op de snel veranderende samenleving als gevolg van globalisering, massa-immigratie en secularisatie. Daarmee groeide de belangstelling voor het vaderlandse materiële en immateriële erfgoed.⁵ Edellieden leken weer een beetje trots te zijn op hun afkomst en de Nederlandse Adelsvereniging bloeide op na een jarenlange periode van neergang.⁶ Tegelijkertijd is de ‘moderne adel’ een gedemocratiseerde adel. Men is zich ervan bewust dat de titel niet meer zomaar allerlei deuren opent.⁷ Men stelt zijn bezit, voor zover nog aanwezig, meestal noodgedwongen open voor het publiek.

Deze golfbeweging in de twintigste-eeuwse receptie van de adel in Nederland is nergens scherper zichtbaar dan in de krant. In de vroege twintigste eeuw schreven journalisten beïndrukt anders over de adel dan in de jaren zeventig of negentig. Dat zegt iets over het oordeel van het brede publiek over dit onderwerp. Kranten weerspiegelen immers de vele facetten van dat wat de ‘publieke opinie’ wordt genoemd.⁸

183

Vraagstelling, methodiek en wetenschappelijke inbedding

Door te analyseren hoe Nederlandse kranten gedurende de twintigste eeuw over de adel hebben geschreven, krijgen we een scherper beeld van wanneer, waarom en bij welk deel van het publiek deze bevolkingsgroep uit de gratie raakte – en hoe dit vervolgens weer veranderde.⁹ De Nederlandse kranten weerspiegelden het voor dit land kenmerkende verzuilde systeem – elke zuil had zijn eigen kranten – en nog steeds hebben veel kranten een uitgesproken politiek-maatschappelijke identiteit.¹⁰ Welke overeenkomsten en verschillen zien we in hun beschrijving van de adel?

Dit onderzoek leunt in hoge mate op de online zoekmachine Delpher.¹¹ Met behulp van deze *tool* is een groot aantal Nederlandse dagbladen doorzoekbaar, vanaf de zeventiende eeuw tot ongeveer het jaar 2000.¹² Enkele grote kranten van uiteenlopende politiek-maatschappelijke signatuur staan centraal in deze studie: *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *De Telegraaf* en *Trouw*. Om het onderzoek behapbaar te maken, is ervoor gekozen om het begrip ‘de barones’ als zoekterm te gebruiken. In het begin van de twintigste eeuw was ‘de barones’

4 K. Bruin, *Goede namen. Adel en patriciaat in naoorlogs Nederland* (Zwolle, 2021).

5 J. Leerssen, *Nationalisme* (Amsterdam, 2015), 74-75.

6 Montijn, *Hoog geboren*, 61-62.

7 Bruin, *Goede namen*, 221.

8 H. Wijffes en F. Harbers, ‘Inleiding’, in: idem, red., *De krant. Een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam, 2019), 18.

9 Vanwege de aard en omvang van dit artikel wordt een vergelijking met het buitenland buiten beschouwing gelaten.

10 F. Harbers, ‘Naar een massapers, 1869-1940’, in: Wijffes en idem, red., *De krant*, 137-141.

11 Zie www.delpher.nl.

12 Voor onderzoek in recente nieuwsbladen biedt de database Nexis Uni uitkomst.

nog een staande uitdrukking – zoals ‘de koning’ dat nog steeds is. Woonde je in een dorp en sprak je over ‘de barones’, dan wist iedereen wie je bedoelde. De hiërarchische verhoudingen lagen als het ware in dat begrip besloten. De veranderende omgang met het begrip in de krant – zowel kwantitatief als kwalitatief – zegt veel over de positie van de Nederlandse adel in de twintigste eeuw.¹³

De neergang en *comeback* van de Nederlandse adel in de twintigste eeuw zijn veelal beschreven vanuit het perspectief van de adel zelf, met een historische, sociologische of kunst-historische invalshoek.¹⁴ In deze veelbewogen eeuw werd in Nederland, anders dan in België of Engeland, na 1939 niemand meer in de adelstand verheven. De adel werd langzaam maar zeker een *Fremdkörper* in de steeds egalitairder wordende Nederlandse samenleving. In 1971 bereikte het ledental van de Nederlandse Adelsvereniging een dieptepunt met 404 leden.¹⁵ In het naoorlogse Nederland stelde de adel zich bescheiden en terughoudend op. Yme Kuiper noemde dit fenomeen ‘het grote wegkruipen’.¹⁶

184 De democratisering en egalitarisering van de Nederlandse samenleving is vaak begrepen als een opstand van onderop. Ileen Montijn vertelt over de sterke opkomst van populaire en regionale media vanaf de negentiende eeuw, waarvan sommige ‘heel oneerbiedig’ waren jengens het gezag.¹⁷ De beeldvorming wil dat de adel van zijn troon werd gestoten door ‘gewone mensen’ of ‘het volk’. Dit artikel laat zien dat, in ieder geval in de twintigste eeuw, de grootste populaire krant (*De Telegraaf*) heel wat eerbiediger was tegenover adel dan de ‘elitekranten’. De vraag die zich opdringt is: waarom gaven nu juist die laatste kranten het meest op de adel af? Onderzoek over de moderne Nederlandse samenleving en identiteit zoals dat van James Kennedy biedt aanknopingspunten om die vraag te beantwoorden. Kennedy constateert in zijn proefschrift over Nederland in de jaren zestig dat Nederlandse regenten zich vooruitstrevend opstelden en de breuk met oude normen en waarden zelf in de hand werkten. Hij ziet dit als een typisch Nederlands verschijnsel dat zijn wortels heeft in de Republiek. In de drassige delta aan de Noordzee is samenwerken altijd belangrijk geweest, wat tot een pragmatisch ingestelde, relatief horizontale politieke cultuur heeft geleid.¹⁸

13 Hoewel het begrip ‘de barones’ niet zelden duidt op een buitenlandse, historische of fictieve barones, is ook dit type verwijzing bruikbaar. Dit kan immers iets zeggen over de algemene waardering van de adel in een bepaald tijdperk.

14 Zie bijvoorbeeld J. Dronkers, *De maatschappelijke relevantie van hedendaagse Nederlandse adel* (Amsterdam, 2000); J. Dronkers en S. Unger, ‘Why and how does the Dutch nobility retain its social relevance?’, *Virtus. Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 19 (2012), 83-102; Y. Kuiper, ‘Memory, residence and profession. Aspects of the process of reconversion of a Dutch noble family in the twentieth century’, in: idem, N. Bijleveld en J. Dronkers, red., *Nobilities in Europe in the twentieth century. Reconversion strategies, memory culture and elite formation* (Leuven-Parijs-Bristol, 2015), 117-148; Montijn, *Hoog geboren*; Storms-Smeets, ‘Verloren erfgoed’; Bruin, *Goede namen*.

15 Montijn, *Hoog geboren*, 58.

16 Yme Kuiper, ‘Naar een antropologie van adellijke identiteitsvorming. Een beschouwing over Ursula den Tex, *Anna baronesse Bentinck 1902-1989. Een vrouw van stand*’, *Virtus. Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 10 (2003), 183.

17 Montijn, *Hoog geboren*, 48.

18 J. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam, 1995), 209-211. Zie ook H. Pleij, *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit* (Amsterdam, 2014), 15. In het re-

De socioloog Jaap Dronkers heeft uitvoerig onderzoek gedaan naar de positie van de Nederlandse adel in de twintigste eeuw.¹⁹ In zijn oratie uit 2000 buigt hij zich over de paradox tussen enerzijds de ‘moderniseringstheorie en de langetermijnafname van het belang van aangeboren kenmerken’ en anderzijds het gegeven dat de adel onverminderd eliteposities bekleedt.²⁰ Al eerder (1995) constateerde Dronkers dat de Nederlandse adel – omdat hier nooit sprake is geweest van radicale revoluties zoals in Rusland of Oost-Europa – in staat is geweest om zijn sociale en culturele kapitaal aan te passen aan de moderne tijd. Een aspect dat Dronkers niet bespreekt, is *hoe* die aanpassing van het sociale en culturele kapitaal zich voltrok. Bestudering van krantenartikelen kan daar cultuurhistorische kleur aan geven.

Verder rekken we Dronkers’ sociologische invalshoek op door niet alleen te kijken naar de aanpassing van het sociale en culturele kapitaal van de adel, maar eveneens naar die van zijn traditionele materiële kapitaal. Ook in dit laatste proces geven de krantenartikelen inzicht.

185

Globale analyse van de periode 1900-2000

Aan onderstaande grafiek (afb. 1) valt op dat de term ‘de barones’ tot in de jaren twintig beïddend vaker werd gebruikt dan erna. Het piekjaar van de twintigste eeuw was 1910. In de kranten waarin ‘de barones’ dat jaar werd genoemd, is te zien dat behalve Nederlandse ook buitenlandse aristocraten de kolommen vulden. Ook elders in Europa was de adel nog een (machts)factor van belang en de Nederlandse media richtten zich met evenveel gretigheid op baronessen in het buitenland.

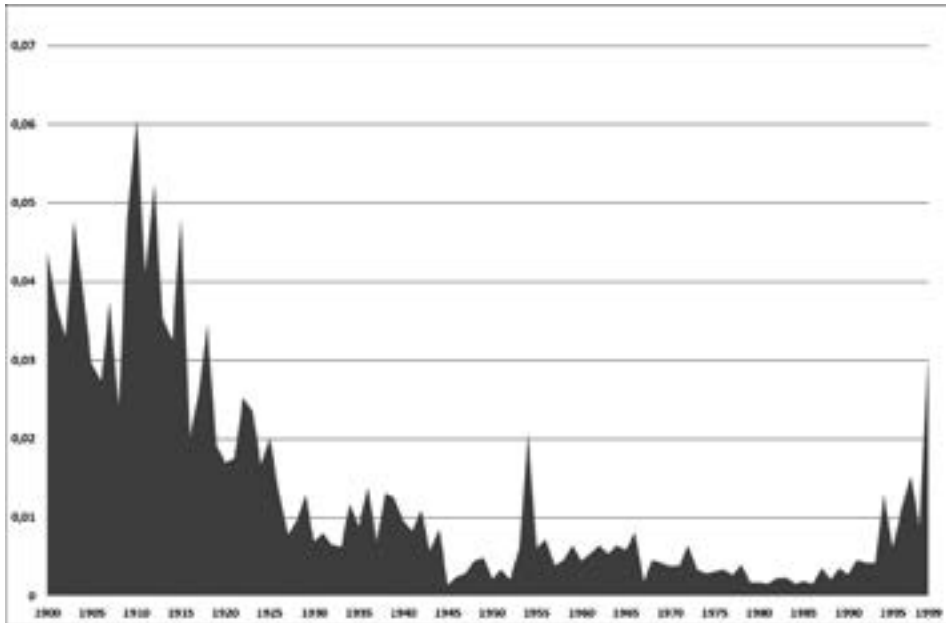
Vaste prik in de vroeg-twintigste-eeuwse krant – ook in 1910 – is het feuilleton, en daarin was de adel vaak aanwezig. De feuilletonverhalen in de kranten van dat jaar erop naslaand, hoeven we niet te twijfelen over de positie van de edelman: die zit letterlijk en figuurlijk nog hoog te paard. Dat is af te lezen aan de brave, vaak wat dweperige beschrijving van de veelvuldig in de feuilletons figurerende edellieden. Veelzeggend is dat de feuilletons dikwijls een emancipatoir randje bevatten. Net als eerder in de boeken van Charlotte Brontë en Jane Austen is de hoofdpersoon niet zelden een ‘gewoon’ iemand die het hart van een graaf of barones verovert. In de feuilletons van het *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland* spelen edellieden een tweeledige rol. Enerzijds zijn er verlichte personages die bevriend raken met

---

centelijk verschenen *Alles! En wel nu! Een geschiedenis van de jaren zestig* (Amsterdam, 2020) nuanceert Piet de Rooy Kennedy’s perspectief.

19 Zie bijvoorbeeld J. Dronkers, *De maatschappelijke relevantie van hedendaagse Nederlandse adel* (Amsterdam, 2000); J. Dronkers, H. Schijf en J.R. van den Broeke-George, ‘De overdracht van eliteposities binnen adellijke en patricische families in de twintigste eeuw’, in: M. Fennema en H. Schijf, red., *Nederlandse elites in de twintigste eeuw. Continuïteit en verandering* (Amsterdam, 2004), 57-84; J. Dronkers en H. Schijf, ‘Van de publieke naar de culturele of economische sector? Een vergelijking tussen de Nederlandse adel en het patriciaat in de twintigste eeuw’, *Virtus. Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 11 (2005), 104-117; J. Dronkers en S. Unger, ‘Why and how does the Dutch nobility retain its social relevance?’, *Virtus. Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 19 (2012), 83-102.

20 Dronkers, *De maatschappelijke relevantie*, 9.

Afb. 1. De term 'de barones' in Nederlandse kranten in de periode 1900-2000 in percentages (<https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022)

of verliefd worden op de Joodse hoofdrolspelers; anderzijds zijn er aperte antisemieten. De hoofdpersoon in het feuilleton 'Oog om oog', Baruch Volkmann, mag dan een 'maatschappelijk uitgestootene' zijn, een 'arme, verachte Jood' (het verhaal speelt in het tsaristische Rusland), maar beschikt wel over adel van de geest.²¹ De freule Alma Koratow is verliefd op hem, maar haar vader, een regionale gouverneur, heeft de bevolking opgehitst tot een pogrom waarbij Baruchs ouders zijn vermoord. Hoewel de liefde wederzijds is, kiest Baruch uiteindelijk voor zijn geloof en emigreert naar Palestina. Met andere woorden: de 'Jodenjongen' geeft de freule het nakijken.

Zoals afbeelding 1 laat zien, daalde het gebruik van de term 'de barones' in de eerste decennia van de twintigste eeuw en bleef het na de oorlog op een laag niveau. Dit laat onverlet dat er zo nu en dan een opleving was. Vooral de jaren 1954 (440 vermeldingen) en 1994 (157 vermeldingen) springen daarbij in het oog. In de kranten achter de cijfers wordt zichtbaar dat het hoge aantal vermeldingen in 1954 te verklaren is door het opduiken van baronessen in drie stripverhaaltjes in provinciale kranten. De representatie van de adel in deze strips is beduidend anders dan een halve eeuw eerder in de feuilletons. In de strip 'Barendse vertelt' figureren een baron en barones die zich schuldig maken aan criminele activiteiten.

21 S. Gordon, 'Oog om oog', *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland* (13 mei 1910).

Commissaris van politie Barendse lost de zaak op met behulp van huishoudster Sijtje en aan het einde van het liedje trouwt Sijtje met Barendse. Eind goed al goed met een emancipatoir randje, kortom: de huisbediende ontmaskert haar louche werkgevers en slaat *en passant* een commissaris van politie aan de haak.²² Ook in de strip 'Jimmy en de bende van Bolletje Bink' speelt de adel een weinig glorieuze rol. Hierin figureert een bejaarde barones die de naam Geitsma van Meckeren draagt en in de 'oude bouwval' De Broekenburg woont. Een naburig kasteel staat leeg omdat de bewoner, jonkheer Van Doezelen tot Roncken, met de noorderzon is vertrokken. Hij had zijn geld vergokt in Monte Carlo en is taxichauffeur geworden in Parijs.²³ In de strip 'Pim, Pam en Pom op de kermis' figureren baron Pieter van Pottum en zijn vrouw Miesje van Pottum geboren Babelgraag als bewoners van Dierendorp (ze worden als honden uitgebeeld). Van Pottum en zijn vrouw zijn twee aandoenlijke sukkelaars die van de ene onhandige toestand in de andere geraken. De baron is bovendien een onverbetterlijke gierigaard: 'Het zit hem zozegzegd in het bloed... potten maar,' aldus de moeder van Pim, Pam en Pom, de titelfiguren van de strip. 'Hij heet niet voor niets Van Pottum'.²⁴ In een van de stripjes treft barones Van Pottum haar man zuchtend en steunend boven zijn kasboek aan: er was een tekort van 5 cent waar hij zich al een uur het hoofd over brak.

Uit dit cultuurfenomeen rijst een schrijnend beeld op van hoe de adel anno 1954 werd gepercipieerd. Oud, verarmd, wonend in afgebladderde kastelen. Ouderwets, soms ook crimineel of louche, hoe dan ook losgezongen van de aloude grandeur. Het publiekelijk betoonde respect van het begin van de twintigste eeuw was tanende. Hoewel de overdrijving in deze strips niet is geschuwd, was het beeld van de verarmde baron in zijn bouwvallige buiten uit het leven gegrepen. Het was in deze periode dat kasteel- en buitenplaatsbewoners de noodklok luidden. Al voor de oorlog hadden zij het moeilijk, maar de Duitse bezetting was voor hun goederen in veel gevallen desastreus geweest.²⁵ 'Om ons heen zien we de trieste gevolgen van het uitstel van onderhoud en reparaties,' schreef de Nederlandse Kastelenstichting in 1955. 'Ondanks de vertwijfelde pogingen van sommige eigenaren die zich niet kunnen losmaken van hun liefde voor en gehechtheid aan de oude familiebezittingen, vervallen deze monumenten tot ruïnes. In alle stadia kennen we ze in ons land (...).'²⁶

Naast het jaar 1954 blijkt ook 1994 een piekjaar in het naoorlogse gebruik van het begrip 'de barones' – na een lange periode waarin het maar weinig voorkomt. Een speurtocht in Delpher geeft opheldering: het gaat hier om een veelvuldig opduikende advertentie voor een sekslijn. Kennelijk dichtten de uitbaters van de telefoonlijn zinnenprikkelende kwalitei-

22 De strip verscheen in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* (1954-1955).

23 De strip verscheen in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* en de *Leeuwarder Courant* (1953-1954).

24 Anon., 'Pim, Pam en Pom op de kermis', *Leeuwarder Courant* (25 juni 1954).

25 M. Bakker, *Vernietiging en wederopbouw. Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Heemstede, 2011), passim; H. Ronnes en C. Gietman, *De laatste oorlog van het kasteel. Kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog* (Amersfoort, 2020).

26 P.J. Droog, P.H. Pelser en A.I.J.M. Schellart, *Kastelen in nood. Een schets van de situatie van Nederlandse kastelen en historische landhuizen samengesteld door de Nederlandse Kastelenstichting* (Amsterdam, 1955), 29.

ten toe aan ‘de barones’, dit ook wel in combinatie met ‘2 staljongens’.²⁷ De advertenties verschenen in *De Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad*, kranten die populair zijn bij de (centrum) rechts stemmende middenklasse.

Wat zegt de significante afname in het gebruik van de term ‘de barones’ in de twintigste eeuw? Zoals Neeltje Maria Min het verwoordde in haar gedicht ‘Voor wie ik liefheb wil ik heten’: iemand bij zijn naam noemen, is een uiting van respect. Het gebruik van het woord ‘de barones’ is een blijk van bewustzijn van, en – doorgaans – respect vóór de adellijke titel. Het gebruik van de term zonder een achternaam verwijst tevens naar het voetstuk waar de adel van oudsher op stond. De achternaam was onnodig, iedereen wist om wie het ging.

Het verminderde gebruik van ‘de barones’ in de krant wijst dan ook op een verminderde erkenning van de adellijke status. Sterker nog, wanneer de aristocratische term nog wél werd genoemd in de latere twintigste eeuw, was het niet zelden in een pejoratieve context.

188

‘De barones’ in *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*

Het gebruik van de term ‘de barones’ in *de Volkskrant* laat zien hoe de krant vanaf de jaren zestig haar katholieke veren afschudde en zich tot progressief dagblad ontwikkelde. Veertien van de 241 treffers in Delpher komen uit het feuilleton ‘Blond kopje’ uit 1940.²⁸ Aan de beschrijving van de barones in dit verhaal zien we dat het respect voor de adel in deze tijd nog intact was: ‘De barones was donker maar zeer elegant gekleed en zag er werkelijk deftig uit.’²⁹ En: ‘De dokter greep naar zijn hoed en maakte een buiging voor Helène en voor de barones.’³⁰ Anderzijds heeft ook dit feuilleton een emancipatoir thema. De barones blijkt een despoot voor haar personeel maar heeft gelukkig een rechtschapen neef, Lord Aberdeen, die trouwt met het nichtje van de (niet-adellijke) houtvester – ‘goudkopje’ Mary, naar wie het feuilleton genoemd is. Ook in de wederopbouw blijven edellieden opduiken in *Volkskrant*-feuilletons: het is dan nog een tot de verbeelding sprekend thema in de katholieke arbeiderskrant.

Onder de kop ‘Edelen van deze tijd’ publiceerde *de Volkskrant* in de vroege jaren zestig een paginagrote, uit verschillende artikelen bestaande reportage over de adel. Eén van de vragen die de krant wilde beantwoorden, was of er in die tijd nog een zelfbewuste adel bestond. ‘Edelen van deze tijd’ is een knap staaltje onderzoeksjournalistiek dat de naoorlogse adel en zijn bezittingen eerlijk in beeld brengt. Een anonieme burgemeester vertelt in een van de artikelen: ‘Telkens als iemand me aanspreekt met “jonker”, is het alsof er een belletje bij me gaat: ik kijk de man eens aan. Bedoelt hij het ironisch of oprecht? In het laatste geval zeg ik iets vriendelijks tegen hem.’³¹ Een andere jonkheer noemde de lotgevallen van de adel na

27 Zie bijvoorbeeld: ‘Advertentie’, *De Telegraaf* (26 juli 1994).

28 <https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022.

29 A. Theran, ‘Blond kopje’, *de Volkskrant* (31 juli 1940).

30 Ibidem.

31 Anon., ‘Edelen van deze tijd’, *de Volkskrant* (30 mei 1962).

1945 ietwat melodramatisch ‘de grootste, onbloedige revolutie na de Franse omwenteling’.³² De krant heeft oog voor zowel het verval als de veerkracht van de adel: ‘Maar als er al werkelijk een adel bestaat, dan is ze er niet met de glorie van het verleden, met aanzien en macht, dan is het meer een adel waarop de tragiek van de geschiedenis zijn stempel heeft gedrukt. Verwaarloosde buitens, verbitterde kasteelheren, gedegenereerde nakomelingschap, antieke opvattingen... Daarnaast frisse, moderne mensen, die trots zijn op de titel als historisch gegeven, maar zich in hun werken en leven in niets willen onderscheiden van anderen.’³³ In deze laatste beschrijving herkennen we de adel die zichzelf heruitvond in een maatschappij die steeds meer doordrongen raakte van de gelijkheid van alle mensen. Die democratiseringstendens nam *de Volkskrant* bijvoorbeeld waar op kasteel Twickel in Delden. In vet gedrukte letters vermeldde de krant hoe de douairière barones Van Heeckeren van Wassenaer haar kasteel met inboedel en landerijen aan het Nederlandse volk had vermaakt. Twickel was een stichting geworden – de oplossing die het behoud van het bezit waarborgde én openstelling voor het publiek tot gevolg had. ‘De vele kunstschaten, honderden schilderijen waaronder Goya’s en Govert Flincks, de unieke zilververzameling, de bibliotheek en de belangrijke archieven, zullen dan eindelijk voor iedereen te bezichtigen zijn,’ aldus *de Volkskrant*.³⁴

189

Dat was de toon van *de Volkskrant* in de vroege jaren zestig: met interesse de problemen en mogelijkheden waarnemend van een sociale stand en bijbehorende manier van leven die uit de tijd waren geraakt. Vanaf de jaren zeventig veranderde die toon. Het begrip ‘de barones’ werd in toenemende mate pejoratief gebruikt. ‘Barones eist privileges van hulpeloze gemeente’, kopte de krant in 1976 over de adellijke bezitster van een molen in Nieuw-Beijerland. De barones in kwestie vroeg om een vrije ligplaats in het haventje naast haar molen in ruil voor bepaalde gunsten van haar kant. Met zichtbaar plezier citeerde de krant de reactie van een PvdA-raadslid, dat stelde dat met deze herinvoering van ‘heerlijke rechten’ de klok een paar eeuwen zou worden teruggezet in het Zuid-Hollandse dorpje.³⁵

In *NRC Handelsblad* zien we een vergelijkbare omgang met baronessen. Het begrip ‘de barones’ komt tot 1995 68 keer voor in de in 1970 opgerichte krant.³⁶ In een interview met de krant uit 1984 neemt Annie M.G. Schmidt de smaak van de adel op de hak wanneer zij vertelt over haar nieuwe woning: ‘Toen ik uiteindelijk dit huis had gevonden – het is erg mooi – en het eenmaal was ingericht, dacht ik: ahh, ik ben op visite bij de barones. Dat wilde ik helemaal niet.’³⁷ Ze had haar interieur maar weer aangepast.

Naast de ridiculisering van de adel krijgt ook de eerder gesignaleerde criminalisering van de adel ruim baan in de kwaliteitspers van het vierde kwart van de twintigste eeuw. Dat is zichtbaar in de berichtgeving over Margaret Thatcher, de Britse neoliberale politicus die in 1992 een *life peerage* kreeg. In de artikelen die *de Volkskrant* over Thatcher publiceerde,

32 Ibidem.

33 Ibidem.

34 Ibidem.

35 Anon., *de Volkskrant* (1 april 1976).

36 Na 1994 geeft Delpher geen resultaten. <https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022.

37 M. van Rooy, “‘Zo wordt het altijd gedwarsboomd, dat genot’”, *NRC Handelsblad* (4 augustus 1984).

valt op dat zij steevast ‘de barones’ wordt genoemd wanneer het bericht kritisch van toon is – wat dikwijls het geval is. In 1993 kopte de krant cynisch: ‘De barones is tevreden dat thatcherisme weer terug is’, verwijzend naar Thatchers politieke ideologie van een vrije markt, lage belastingen en nationalisme.³⁸ Met de krantenkop ‘Als barones is Thatcher nog feller tegen Europa’³⁹ wekte ook *NRC Handelsblad* de suggestie dat Thatchers adellijke titel en politieke conservatisme hand in hand gingen.

Ondanks deze negatieve beeldvorming is het niet zo dat *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* het begrip ‘de barones’ alléén maar pejoratief gebruikten. Ten eerste golden dit soort berichten alleen *eigentijdse* baronessen: berichten over historische baronessen bevatten die denigrerende ondertoon niet. Bovendien werd ‘de barones’ ook in de eigen tijd zo nu en dan welwillend tegemoetgetreden. Dan betrof het artikelen over baronessen die zich verdienen hadden gemaakt in de culturele, humanitaire of sportieve sfeer – bijvoorbeeld de ‘jazz-barones’ Nica de Koenigswarter (1913-1988) of de olympische skiester Gratia barones Schimelpenninck van der Oye (1912-2012).⁴⁰ In 1980 schreef *NRC Handelsblad* een paginagroot artikel over de impopulariteit van de adel. Het was lastig geweest om edellieden zover te krijgen dat zij meededen. ‘Een gesprek voor een krantartikel?’ riep een van hen door de telefoon. ‘Ik zal wel wijzer zijn. Dacht je dat ik er zin in heb de risee van de afdeling te worden?’⁴¹ Geen van de ondervraagden wilde met naam en toenaam in de krant. Dit was ‘het grote wegkruipen’ in optima forma.

190

‘De barones’ in *De Telegraaf*

De toegenomen verlegenheid van de adel blijkt ook uit de enquête die de Nederlandse Adelsvereniging in 2005 onder haar leden verspreidde.⁴² Toch zijn er kranten die een ander beeld geven. Wie *De Telegraaf* erop naslaat, sinds decennia de grootste krant van Nederland, krijgt de indruk dat de positie van Nederlandse edellieden onveranderd is en zij hun landgoederen bestieren zoals ze altijd hebben gedaan. Vooral de reportages in het befaamde ‘Stan Huygens Journaal’ wekken die indruk. Deze society-rubriek verscheen in 1957 voor het eerst en werd al snel populair bij de lezers. Terwijl *de Volkskrant* in de vroege jaren zestig een eerlijk beeld schetste van de crisis waarin het instituut adel zich bevond, bleef het Stan Huygens Journaal zijn lezers onverstoorbaar van mierzoete reportages voorzien. De openingszinnen over het huwelijk van Irthe barones van Pallandt op Kasteel Eerde (1958) bijvoorbeeld hadden niet misstaan in een doktersroman: “Ik heb haar nog nooit zo mooi gezien,” zei de bruidegom

38 H. Strabbing, *de Volkskrant* (18 oktober 1993).

39 Anon., *NRC Handelsblad* (30 juni 1992).

40 Anon., ‘De jazzbarones’, *de Volkskrant* (9 december 1988); Y. van Regteren Altena, ‘Opschieten, wij winnen met een tiende seconde’, *NRC Handelsblad* (13 januari 1994).

41 P. Marijnij, ‘Baron doet gewoon werk!’, *NRC Handelsblad* (7 juni 1980).

42 F.F. baron de Smeth van Alphen i.s.m. A.P. Kruidenberg, E. Blankevoort en jhr. T. von Bönninghausen tot Herinkhave, ‘Adel in Nederland: “niet meer zichtbaar, wel merkbaar”. Resultaten van de enquête onder leden van de Nederlandse adel, november 2005’, *Virtus. Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 13 (2006), 7 en 27.

mij, terwijl hij, de bruidsuiker in de hand, in de ochtenddauw, welke over het landgoed lag verspreid, zijn bruid op het bordes zag staan wachten.⁴³ Welbewust leek de krant de goede verstandhouding tussen de edellieden en de gewone man te benadrukken: ‘Uit de komst van boeren en pachters, alsmede uit de serenade door de Ommense fanfare Crescendo, waarvan baron Van Pallandt beschermheer is, concludeer ik, dat de verstandhouding in Ommen met “het huis” niets te wensen laat.’⁴⁴

Het Stan Huygens Journaal noemde ‘de barones’ ook graag in de kop. Het artikel ‘Geschenk van de barones’ uit 1982 belicht de overdracht van het Gelderse landgoed Hackfort aan Natuurmonumenten.⁴⁵ Een jaar later bracht het Stan Huygens Journaal verslag uit van een bezoek aan de Drentse havezate Voorwijk onder de kop ‘Het vee van de barones’.⁴⁶ De barones was in dit geval Clara van Pallandt, die Franse koeien fokte op haar landgoed. Tussen neus en lippen door vermeldde de krant dat de havezate ook koninklijke gasten trok: ‘Tijdens de zomervakantie heeft prins Willem-Alexander nog een paar weken op Voorwijk geloged.’⁴⁷ Dat het Stan Huygens Journaal ook het koningshuis hoog had zitten, was drie jaar na de zeer onrustig verloopig troonsbestijging van Beatrix in Amsterdam niet vanzelfsprekend.

Het is frappant om te zien dat juist in de niet-elitaire *Telegraaf* de beeldvorming over de adel positief blijft. Was het om deze reden dat de adel zijn familieberichten in deze periode (1971-1990)⁴⁸ bij voorkeur in *De Telegraaf* plaatste? Vaker dan in de liberale ‘elitekrant’ *NRC Handelsblad* duikt daar een ‘barones’ of ‘baronesse’ op in de familieberichten: 695 keer in *De Telegraaf* en 585 keer in *NRC Handelsblad* (afb. 2 en 3). Eerder in de twintigste eeuw kwamen die woorden beduidend minder vaak voor in familieberichten in *De Telegraaf* (afb. 4). In de periode 1971-1990 zijn *De Telegraaf* en *NRC Handelsblad* overigens met stip koplopers als het gaat om adellijke familieberichten. *Trouw* staat op positie drie met 53 keer een ‘barones’ of ‘baronesse’ en *Het Parool* op vier met 48 hits. Eén keer treffen we in deze periode een barones aan in een overlijdensadvertentie in *De Waarheid*: Aaltjen van Heeckeren (1912-1986), weduwe van de communist Hendrik Arie Onderwater. Ondanks de politieke richting wensten de kinderen, of moeder zelf, blijkbaar vast te houden aan de adellijke titel.

‘De barones’ in *Trouw*

De confessionele ‘kwaliteitskrant’ *Trouw*, in 1943 als verzetsblad ontstaan, geeft een minder kritisch beeld van de adel dan *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. De krant lijkt net als *De Telegraaf* wezenlijk geïnteresseerd in de adel, maar op een serieuzere manier en gespeend van *feel good*-sentiment. In de laatste decennia van de twintigste eeuw benaderde *Trouw* het on-

43 Anon., ‘Stan Huygens bij het huwelijk van de barones’, *De Telegraaf* (1 september 1958).

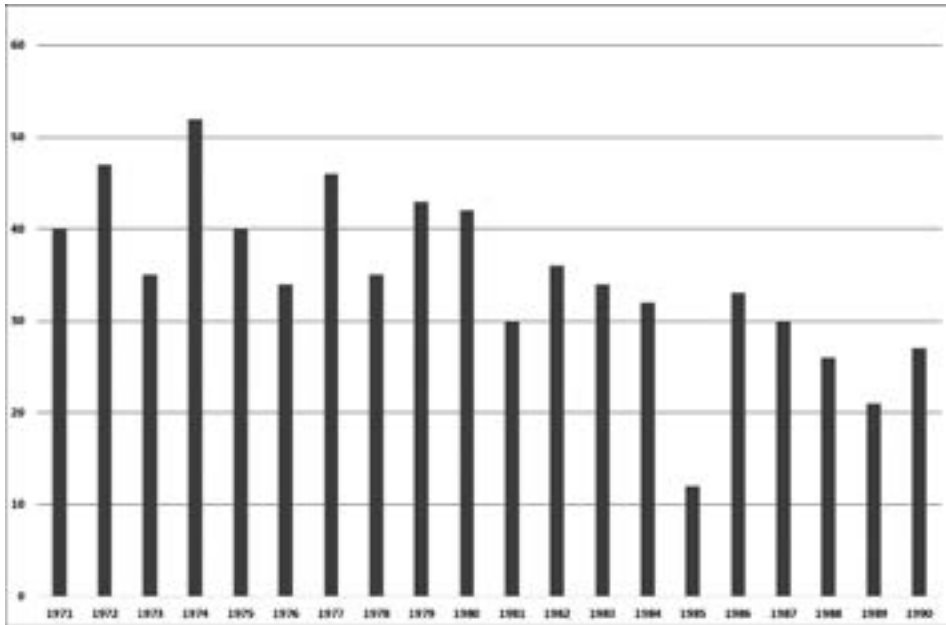
44 Ibidem.

45 Anon., *De Telegraaf* (23 maart 1982).

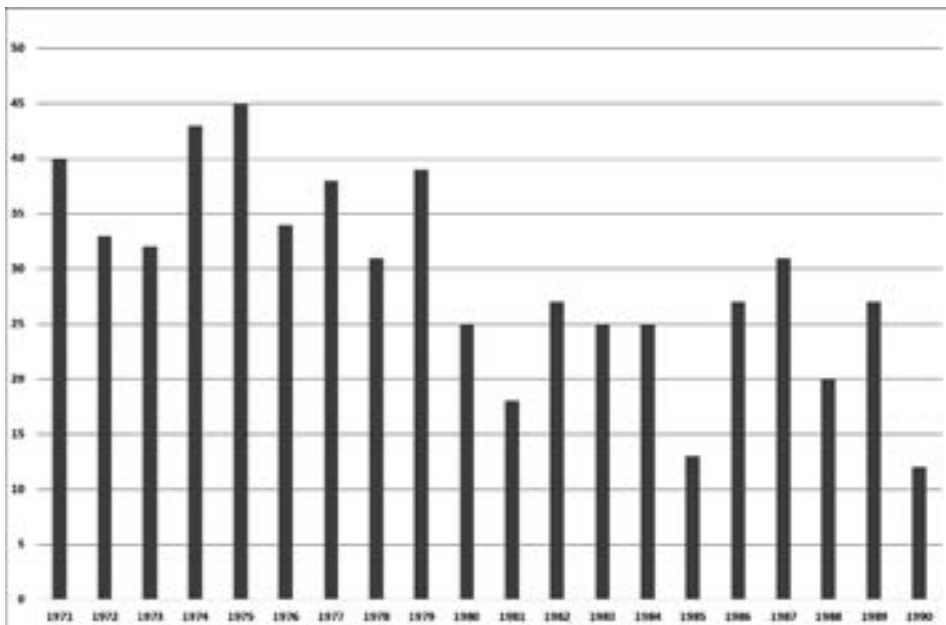
46 Anon., *De Telegraaf* (12 februari 1983).

47 Ibidem.

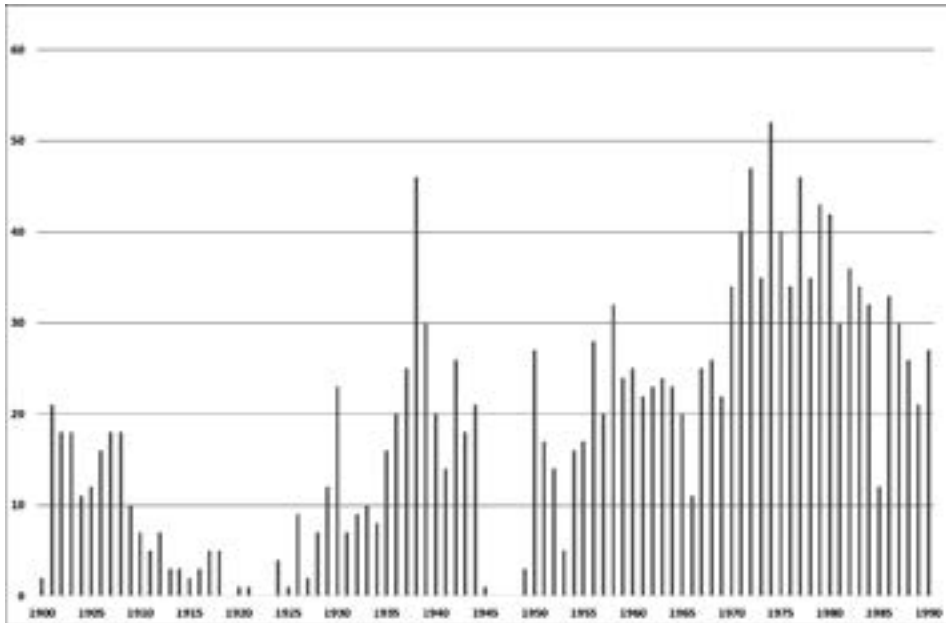
48 Deze periode is gekozen omdat *NRC Handelsblad* in oktober 1970 werd opgericht en Delpher geen gegevens verschaft voor de periode na 1994. <https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022.

Afb. 2. Aantal vermeldingen van de termen ‘barones’ en ‘baronesse’ in familieberichten in *De Telegraaf*, 1971-1990 (<https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022)

Afb. 3. Aantal vermeldingen van de termen ‘barones’ en ‘baronesse’ in familieberichten in *NRC Handelsblad*, 1971-1990 (<https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022)

Afb. 4. Aantal vermeldingen van de termen 'barones' en 'baronesse' in familieberichten in *De Telegraaf*, 1900-1990 (<https://www.delpher.nl>, geraadpleegd 6 november 2022)

derwerp globaal gezien op twee manieren. Enerzijds bracht de krant de reputatieproblemen van de adel in beeld, anderzijds richtte ze de schijnwerper op 'gedemocratiseerde' edellieden en hun bezittingen. Zo kwam Twickel onder de aandacht (1959) vanwege de harmonie tussen adel en pachters ('geen feodalisme', aldus *Trouw*)⁴⁹ en vertelde de rentmeester van De Haar hoe alles anders was geworden (1975): de huidige baron en barones waren de eenvoud zelve, je zou ze niet herkennen als je ze tegenkwam in het park.⁵⁰ Verder was *Trouw* een van de eerste dagbladen die aandacht besteedden aan het vanaf de jaren zeventig opkomende fenomeen landgoedcamping (de eerste krant die dat deed, overigens, was *De Waarheid*). De krant schreef in 1987 over de toenemende openstelling van adellijke huizen⁵¹ en merkte in 1990 op dat na een tijd van vervlakking van de omgangsvormen ('U werd jij, de stropdas ging af, adellijke titels bleven onvermeld, het Concertgebouw kreeg spijkerbroekenpubliek'⁵²) het tij nu weer keerde. Er was weer vraag naar etiquetteboeken en in de kranten verschenen weer verlovingsadvertenties van de jonkheer en mevrouw de barones.⁵³

49 Argus, 'Verjaardagsfeest op Twickel', *Trouw* (17 september 1959).

50 F. Lammers, 'De juffrouw houdt van "haar" kasteel De Haar', *Trouw* (10 maart 1975).

51 F. Lammers, 'Het stiefkind van de toerist', *Trouw* (23 maart 1987).

52 H. Nietsch, 'De spelregels van het fatsoen', *Trouw* (10 februari 1990).

53 Ibidem.

In datzelfde jaar 1990 ontvingen de journalisten Paul van Beckum en Aad Wagenaar de Prijs voor de Dagbladjournalistiek voor hun serie ‘Van adel’, die was verschenen in verschillende regionale kranten.⁵⁴ De reportage in dertien delen viel volgens het juryrapport op door de ‘toonsetting en sfeer, door wetenswaardigheden en observaties, door plezier in het journalistieke vak’.⁵⁵ Het was Van Beckum en Wagenaar gelukt om de adel aan het praten te krijgen. De geïnterviewden vertellen open en eerlijk hoe het adellijke stempel hun leven in positieve en negatieve zin bepaalde.

Vanaf de jaren 1990: het neotraditionalisme en de moderne adel

194

Misschien voelden de dertien door Van Beckum en Wagenaar ondervraagde edellieden wel aan dat de tijden aan het veranderen waren, dat het bijtende cynisme jegens de adel afnam. Want vanaf de laatste jaren van de twintigste eeuw zien we óók in de kritische *Volkskrant* en *NRC Handelsblad* een welwillender houding tegenover de adel. Cruciaal in die ontwikkeling lijken twee factoren: ten eerste het neotraditionalisme in de laattwintigste-eeuwse samenleving, in de tweede plaats het door Dronkers gesignaleerde aanpassingsvermogen van de adel. In een tijd van globalisering en massa-immigratie groeide de interesse in de vaderlandse geschiedenis, waar de adel en zijn erfgoed een wezenlijk deel van uitmaken. In dit tijdsgewricht konden moderne edellieden – ontdaan van de oude privileges en dus niet meer bedreigend – tot publiekslievelingen worden. Dat is zichtbaar bij Eberhard Alexander Schotto *Freiherr* von Mengden en zijn echtgenote Gisela *Freifrau* von Mengden-von Heydebreck, die samen een landgoedcamping runden in de Gelderse buurtschap Wientjesvoort en geregeld media-aandacht kregen. In een reportage uit 1990 benadrukte *de Volkskrant* het egalitaire karakter van deze onderneming:

De Freiherr kan zich niet herinneren dat hij er ooit om heeft getreurd dat hij zijn landgoed tot in lengte van jaren zou moeten delen met kampeerders zonder blauw bloed. “Ik verdien ermee en andere mensen hebben er plezier aan”, zegt hij. “Bovendien zijn het mensen die, net als ik, van de natuur en de rust houden.” De kampeerders komen uit het hele land en zijn van allerlei rang en stand. “Dat gaat uitstekend samen”, verklaart de barones (...).⁵⁶

Het krantenbericht illustreert het hernieuwde en opgefriste verbond dat adel en burgerij steeds vaker sloten naarmate de twintigste eeuw vorderde. Wie zijn historische bezit wilde behouden, moest in de meeste gevallen – denk aan het eerdergenoemde Twickel – democratiseren. Landgoederen werden opengesteld, de oorspronkelijke bewoners trokken in de koetshuizen en moesten dulden hoe toeristen en bruiloftsgasten hun zalen bevolkten. Daar

54 In de *Haagsche Courant*, de *Goudsche Courant* en het *Rotterdams Nieuwsblad*.

55 P. van Beckum en A. Wagenaar, *Van adel* (Den Haag, 1990), zonder paginering.

56 R. Gortzak, “‘Verschillende gasten willen ons aanspreken met baron en barones’”, *de Volkskrant* (25 augustus 1990).

hoorde een andere *mindset* bij, die we ook zien bij Von Mengden en zijn vrouw. Zij richtten hun blik naar buiten en werkten net zo hard, zo niet harder dan anderen.⁵⁷ De vervallen landgoederen die eerder in de krant opdoken, bloeiden weer omdat een moderne, ontuchtterde adel er zijn handen uit de mouwen stak en het publiek erin liet delen. Vanaf de jaren negentig begonnen Frans baron van Verschuer en zijn vrouw Nathalie zich in de kijker te spelen met hun landgoed Mariënwaerdt, waar zij tal van publieksactiviteiten ontplooiden. De journalistenkaravaan kwam en at smakelijk van hun zorgvuldig bereide recept van oud erfgoed, ondernemerschap en vindingrijkheid, afgemaakt met een toefje glamour.⁵⁸ Op Mariënwaerdt leidden de herontdekking van het verleden en de vooruitziende blik van de Van Verschuers tot een *multiplier effect*.

Slotbeschouwing

In het bovenstaande is beschreven hoe enkele toonaangevende Nederlandse kranten in de twintigste eeuw over de adel en zijn erfgoed hebben geschreven, waarbij het begrip ‘de barones’ centraal stond. Zichtbaar werd dat deze staande uitdrukking steeds minder vaak in de media voorkwam en, vooral in de ‘kwaliteitskranten’ *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*, steeds vaker met een negatieve betekenis. Weliswaar was ook in de vroege twintigste eeuw al sprake van egalitariserende tendensen – denk aan het emancipatiethema in feuilletons – maar de adel bleef daarbij op zijn voetstuk staan en de ‘gewone man’ kon daar soms naast gaan staan. Later in de twintigste eeuw werd de egalitarisering grootschalig en viel de adel uiteindelijk van zijn voetstuk.

James Kennedy heeft beschreven hoe Nederlandse bestuurders vanaf de jaren zestig toegaven aan progressieve krachten in de samenleving, vanuit de pragmatische overweging dat deze niet meer in te dammen waren. Bij *NRC Handelsblad* en de gesecculariseerde *Volkskrant* kregen deze krachten de ruimte.⁵⁹ Het feit dat – hand in hand met de welvaart – de studentenaantallen na de oorlog enorm groeiden, droeg bij aan het draagvlak voor het progressieve gedachtegoed.⁶⁰ De bovenklasse werd breder en toegankelijker; veel meer dan voorheen was persoonlijk talent nu de sleutel tot de hoogste sociale echelons. In de meritocratische samenleving was een groot, nieuw, ontwikkeld potentieel ontstaan, dat zich richtte tegen koningshuis, kerk en adel als oude en ‘foute’ – een verwijzing naar de oorlog was gemakkelijk gemaakt – instituten.

57 Zie daarover de vierdelige serie ‘De adel arbeitet’, verschenen in *Trouw* (14 augustus, 21 augustus, 4 september en 18 september 1993).

58 Zie artikelen als: W. de Rek, ‘De barones vervaardigt zelf het gehaktbrood’, *de Volkskrant* (4 december 1999); Tj. Gualthérie van Weezel, ‘Op weg naar de negende generatie’, *de Volkskrant* (16 november 2015).

59 J. Hemels, *De emancipatie van een dagblad. Geschiedenis van de Volkskrant* (Baarn, 1981), 344-389; Pien van der Hoeven, *Het succes van een kwaliteitskrant. De ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad* (Amsterdam, 2012), 465-471.

60 H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam-Antwerpen, 1995), 20 en 26.

Anders dan *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* was *Trouw* minder geneigd om het kind met het badwater weg te gooien. In deze kring van trouwe kerkgangers werd de doorbraakgedachte minder toegejuicht – men zat immers zelf in een vergelijkbaar schuitje. De liefde die de populaire *Telegraaf* voor de adel bleef koesteren, bevestigt dat het kritische potentieel niet direct in de (seculiere) lagere en middenklasse huisde. In de naoorlogse welvaartsstaat had de aanval op de adel dan ook niet zozeer materiële als wel ideologische drijfveren.

Het krantenonderzoek laat verder zien dat de *revival* van de adel niet alleen vanuit de groep zelf moet worden verklaard, maar ook in het licht van maatschappelijke factoren.⁶⁴ Op de golven van het neotraditionalisme ontstond in de late twintigste eeuw een nieuwe interesse in de adel en zijn erfgoed. De edelman kon uit zijn schulp kruipen, maar wel in een gedemocratiseerde vorm van zichzelf, waarbij hij zijn landgoederen openstelde en de mouwen opstroompte. Zijn titel verzwijgt deze edelman normaliter, maar tegelijkertijd weet hij wanneer hij ermee voor de dag moet komen. Op Mariënwaerd kent het personeel de Van Verschuers als Nathalie en Frans,⁶² maar in de *public relations* is ‘de barones’ en ‘de baron’ opportuun.⁶³ Ook *de Volkskrant* doet daar tegenwoordig gewillig aan mee. Het cynisme van enkele decennia geleden is omgeslagen in respect voor de veerkracht van de eigentijdse adel.

196

Claartje Wesseling is cultuurhistoricus en als docent en onderzoeker verbonden aan de vakgroep Historische buitenplaatsen en landgoederen bij de Rijksuniversiteit Groningen.

ccwesselink@gmail.com

---

61 De historicus Leon Wessels werkt momenteel aan een proefschrift over de perceptie van politieke elites in Nederland, 1650-1950. Daarin zal ook de representatie van de adel in kranten aan bod komen. Zie <https://zenodo.org/record/4313141#.Y4dX9n2ZMzy> voor zijn recente conference paper (abstract) ‘Foreignizing the other. National identity and the concept of aristocrat in Dutch historical newspapers’ (258-261).

62 Zie bijvoorbeeld: De Rek, ‘De barones vervaardigt zelf het gehaktbrood’; M. Zijlmans, ‘Heerlijke honing’ (8 juni 2002); Tj. Gualthérie van Weezel, ‘Op weg naar de negende generatie’ (16 november 2015); N. Westerlaken, ‘Edel eten met Frans baron van Verschuer’ (11 februari 2020).

63 Tijdens de redactiefase van dit artikel bereikte de auteur het verdrietige nieuws dat Frans van Verschuer, als gevolg van een noodlottig ongeval tijdens werkzaamheden op het landgoed, op 64-jarige leeftijd is overleden. In de woorden van het *Algemeen Dagblad* (23 juni 2022): ‘Frans Jacob Albert baron van Verschuer, voor velen gewoon “Frans”, was zich er zeer bewust van dat hij de negende telg uit het adellijke geslacht Van Verschuer was dat het landgoed sinds 1734 mocht beheren. Met als opdracht om het in goede staat over te dragen aan zijn nageslacht. Dat dat nu al het geval is, kwam totaal onverwacht. De baron uit Beesd stond bekend om zijn jongensachtige drive en energie, en de wil om er samen met zijn vrouw Nathalie iets heel moois van te maken. De schok om zijn overlijden is immens, de baron was zeer geliefd.’

Artikelen

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

